

L $\frac{7}{417}$ m/ē

Latv. Mēd.

L. V. B.
Inv. 355103

0308069880

Parb. 64

Atsevišķs novilkums no
Latvijas akadēmiski izglīto
sieviešu apvienības ziņojumi.
Nr. 21/23, 1936.

Karnups, A

Latviešu sagšas.

(1936. g. 5. febr. priekšlasījumu vakara referāts.)

Tautas dziesmu pūrā atrodams latviešu vērtējums par sagšas nozīmi:

Apāvos baltas kājas,
pie melniem lindrakiem,
tīk Dievam, žēl ļaudīm,
redz man' skaisti staigājot. 5577.

Kā zinātu, ka vasara,
kad ziediņi neziedētu?
Kā zinātu, ka meitiņa,
kad tā daiļi nestaigātu? 5644.

Villaini vienu pašu apdzied dziesma:

Balti ziedi laukmalē,
vai bij ieva, vai ābele;
balta gāja pa celiņu,
vai bij sieva, vai meitiņa. 5590.

Baltā sagša ir sievietes goda rota mūsu tēvu tēvu laikos. Bet ne vienmēr tās baltas bijušas. Kā aizvēstures pētnieki mums rāda, tad pirms vācu ienākšanas goda sagšas darināja no mēļa (tumšzila) auduma, tā malas izrotāja ar krāsainu apaudu, bet galus ar apaudā ieaustām, krāsainām bārkstīm. Tumšzilo sagšas lauku atdzīvināja ar ielocītu bronzas riņķīšu rakstiem. No šādām, vairāk nekā 700 gadu vecām sevišķi piemināmas divas: Skolu un Liepkalnes sagšas. Pirmā ir visu aistu cilšu lepnums — tās raksti pastāv no 20 ugunskrustu variantiem, un, kad pieskaitām klāt vēl apaudā ieaustos ugunskrustus, tad šis, vienas sievietes darbs satura vairāk ugunskrustu paveidus, nekā tos varam atrast pie visām pasaules tautām kopā *).

Liepkalnes sagša ir vecāka, tās rotājuma salikums pavisam citādāks, nekā Skolu sagšai. No tās uzglabājies samērā maz, bet aizvēsturiskās sagšas tā raksturo labāk par pārējām. Pirmām kārtām tā liecina par bārkšķu krāsu salikumu simmetriskā kārtībā, kas, burtiem apzīmēta, izskatās šādi:

a C a B a C a B a C a

Otrām kārtām, tā rāda, ka katru sagšas stūri rotāja vairākiem pušķiem, kādu tai ir pa 4; tie visi ir bārkšķu gaŗumā. Trešām kārtām, un tas sevišķi no svara vēlāko, t. s. etnografisko sagšu rotājuma attīstībai, šīs sagšas bronzas rakstu salikums rāda, ka raksti novietojami galos, citiem vārdiem, sagšas rakstu simetrija iet no vidus pret abiem galiem.

Pagājušā gadu simtenī Latvijā vēl pastāvēja ap 20 etnografisku novadu, kuŗos sagšas piederēja pie „greznā apģērba“. No tiem visupirmā vietā mināms Krustpils novads, neliels, tikai 5 pagastu (Aiviekstas, Krustpils, Ungurmuižas, Vīpes un Līvānu) plašs, bet kas sevī satura it kā visas latviešu tautas ornāmentālās un krāsu mākslas kodolu.

Krustpils sagšas, visupirms, rāda latviešiem īpatnīgo stūŗa salikumu,

kādu neatrodam ne pie vienas no tuvākām vai tālākām kaimiņtautām. Sagšas forma ir četrstūris, vairāk garš nekā

*) Sal. E. Brastiņa rakstu Latvijas Saulē, 1923, 9—12 lpp. un J. Lechler, vom Hakenkreuz, 1934, 65. lpp. u. c.

plats, ar bārkstīm galos, apaudiem gar abi malām un krāsaini izrakstītām joslām galos un vienā vai abos sānos. Zīmīgs ir rakstu sakārtojums trīs vai vairākās nepāru joslās, bet katras joslas rakstu uzbūve pamatota likulokā $\wedge\wedge\wedge\wedge$. Šis kompozīcijas pamats ievērots bez izņēmuma, lai cik kupli vai nabadzīgi būtu bijuši paši raksti. No rakstiem mināmi „svētie koki“ (arī „Austras koki“ vai „ozoli“), kam Vidzemes un Latgales sagšās ārkārtīgi daudz paveidu; nereti vairākus paveidus redzam vienā un tai pašā sagšā. No pārējiem rakstiem minēsim 4 vai 8 zaru saulīti un galos krustotos krustus, kam liels variantu skaits, līdzīgi „svētajiem kokiem“. Bez tam jumtiņi, pusjumtiņi, svītriņas un cirtas katrā sagšā veido jaunus rakstu salikumus pēc sen nosacītiem likumiem. Sevišķa uzmanība pievēršama krāsu salikumam. Galvenās, kas atkārtojas visur, ir zaļā, sarkanā un dzeltenā, ar niansētām nokrāsām rakstu joslās, apaudiņās un bārkstīs; Līvānu pagastā vecas māmuļas zina stāstīt, kā dažādiem paņēmieniem vajadzējis krāsot vienas krāsas, piem., zaļos dzīparus, lai tad izlietātu rakstu, apauda vai bārkšķu veidošanai. Zilā krāsa sastopama daudz retāk un vēl retāki ir gadījumi, kad tā likta blakus sarkanai krāsai; to vienmēr atdalīja ar zaļu vai dzeltenu, bet tais gadījumos, kad šos „starpniekus“ nelietāja, zilo krāsu apslāpēja, lai nerastos sarkanā un zilā krāsu pāra nesaskaņas. Sagšās lietāto krāsu saskaņa ir apbrīnojama, bet reizēm to pārspēj dzeltenās, zilās un zaļās krāsas savienojumi celu apaudos.

Bārkstīm lietātās krāsas ir tās pašas, kas sagšas rakstos, tikai ar mazliet citādu nokrāsu. Bet krāsu kārtība liecina par ļoti vecu salikuma tradīciju. Kad aplūkojam kādu sagšu no Vīpes pagasta (V.V.M. Nr. 1262), un apzīmējam dzeltenu krāsu ar a, zaļo ar b, zilo ar C un sarkano ar D, tad salikuma kārtība, burtiem apzīmēta, izskatās šāda:

a D a b a C a b a D a b a C a b a D a

Salīdzinot šo schēmu ar augstāk minēto no priekšvācu ienākšanas laikiem, redzam vienu un to pašu kārtību; tā tad šeit mūsu acu priekšā ir ap 1000 gadu veca parādība, ko latviešu tauta glabājusi savās tradīcijās.

Krustpils sagšām ir arī vēl otrs, šķiet, drusku jaunāks rotātājs elements: sagšu stūros, iekšpusē rakstam novietotās saulītes divkārsa krusta * izskatā. Kad atceramies, ka aizvēsturisko sagšu raksti bija novietoti sagšas laukā katrs atsevišķi, tad sapratīsim, ka šeit mūsu priekšā ir senās rotājuma parašas pēdējie paraugi, kas, kā šķiet, izbeigusies tikai pagājušā gadu simtenī.

Krustpils sagšas sasprauda ar lielām, 8—14 cm caurmērā, sidraba saktīm. To malas ir gludas, reizēm ar sīkām, cauru-

mos grieztām sirdīm, bet vidū 8 vai 10 burbuļveidīgi paaugstinājumi. Katrs otrais no tiem noklāts spangām, bet mēs pazīstam arī tādas, kur gludi burbuļi atvietoti ar mazu, ornamentāli veidotu „kroni“. Saktu iespraušana notika vienkārši — rokas salieca elkoņos un turēja tā, lai elkoņi atrastos pie sāniem, bet pirksti uz krūtīm saskartos kopā; tai vietā, kur abu roku pirksti satikās, sagšā sprauda sakti.

Krustpils novada ietekme, resp. izstrāvojums nomanāms visapkārt: Latgalē gandrīz līdz Ludzas apriņķa robežai, Augšzemē Jēkabpils apriņķī un Ilūkstes apriņķa ziemeļrietumu daļā, Vidzemē Madonas apriņķī un tajos Rīgas apriņķa pagastos, kas vistuvāk Daugavpils apriņķim. Visai raksturīgi, ka krāsainās bārkstis sastopamas tikai tais pagastos, kas Krustpilij vistuvāk, turpreti tālākajos apgabalos krāsaino bārkšķu vairs nav. Arī ar rakstiem notiek tas pats: jo tālāk no pieminētiem Krustpils novada 5 pagastiem, jo raksta salikums top šķidrāks un raksti vienkāršāki. Augšzemei ir savas krāsu īpatnības; no visām raksturīgāka sarkanā, kas brūnganās nokrāsas vietā ir mālaina.

Lielvārdes novads reizes trīs lielāks par Krustpili; krāsainiem rakstiem rotātu sagšu tur nava. To vietā nēsā baltas gaŗas villaines ar dažām, galos ieaustām, sarkanām strīpiņām un gaŗām baltām bārkstīm galos. Saspraušanai lietāja nelielas, gludas sidraba saktiņas ar 6 zaļiem (retāk sarkanaiem) akmeņiem gar ārējo malu.

Piebalgā lietāja gaŗas, baltas villaines, kas izskatā līdzīgas Lielvārdes villainēm. Tās nesasprauda uz krūtīm, bet pāri pleciem segtas, saturēja kopā ar roku elkoņiem; auguma priekšpuse, tā tad, nemaz netika aizsegta.

Jo tālāk uz Vidzemes un Latgales ziemeļiem, jo retākas top grezni rakstītās sagšas, un Tīrzā, gandrīz visā Malienā, Rūjienā, Valmierā vai Smiltēnē nēsāja tikai baltas villaines ar īsām, baltām bārkstīm galos. Reti kad tur ieauda pa sarkanai vai zilai svītrai, bet vēl retāk tās sasprauda ar mazām, līdz 4 cm caurmērā, saktiņām.

Zemgale no visiem latviešu novadiem visnenāk tapusi bagāta un jau kādus 100 gadus atpakaļ sākusi atmest tautisko apģērbu un pieskaņoties pilsētas (Jelgavas) modei. Tāpēc tautiskais apģērbs tur gandrīz izzudis, un villaines tam līdzī. Uzglabājušies nedaudzi paraugi ar krāsainu svītru ieaudumiem galos, kuplām, krāsainām bārkstīm un smalkiem diegiem austiem apaudeim sānos. Apaudu raksta salikums visai maz atšķiŗas no XI un XII g. s. sagšu apaudeim. Sagšas, cik zināms, nēsāja nesaspraušanas.

Kurzemes ziemeļu daļa, it sevišķi Talsu un Tukuma apriņķis, zināmā mērā līdzinās Vidzemes ziemeļu novadiem. Sevišķi tas sakāms par baltajām villainēm. Retos gadījumos

sastopamas arī izrakstītas villaines, bet ir tad, salīdzinot ar Krustpili, raksti ir sīki un niecīgi. Mums no svāra atzīmēt vecās tradīcijas, kas tur novērojamas un kam tāda pat izcelšanās kā Krustpili. Tā Talsu villaiņu stūros saglabātās saulītes pamatojas mums pazīstamā divkārtotajā krustā *, turpreti krāsaino bārkšķu kārtība ir citādāka, un, burtiem apzīmēta, izskatās tā:

a b c d a b c d a b c d

Talsu un Tukuma novados villaines nēsāja nesaspraustas.

Kurzemes sagšu īsto seju redzam Ventspils, Alsungas un Kuldīgas novados. Tur vecu tradīciju ir vēl vairāk nekā Krustpili, lai arī šie novadi stipri vien atšķiras viens no otra.

Ventspils sagšu rakstu salikuma pamats nedaudz līdzinās Krustpils sagšu rakstu salikumam: rotājuma platākās joslas atrodas galos, bet šaurākās apakšējā malā; krāsainās apaudiņas galos aizvietotas ar platu melni-brūnu austu joslu, kas sastāv no vairāk platiem nekā augstiem četrstūriem un melnu vidus pildījumu; visa josla kopskatā mazliet līdzinās sietam. Katru joslas galu noslēdz ar lielu, kuplu pušķi tādās pat krāsās kā joslas. Malu apaudiņas vietā ieaustas liktas rīdžu rindas baltā, brūni-sarkanā un tumši-zilā krāsā. Rakstu krāsas parasti zaļa un sarkana, ar ziliem starprakstiem; gar joslu iekšmalu redzami sīki svētie koki pavisam vienkāršā izskatā (∇).

Ventspils saktis ir lielas (līdz 25 cm caurmērā), uz plakanas sidraba ripas pamata, četrās vietās, paceļas plastiski izveidoti vairākstāvu čemuri; raksturīgs, kaut arī svešs rotājums tām ir divi sadoto roku pāri, kas redzami jau uz XIV/XV g. s. bronzas saktīm.

Kuldīgas novads skaitāms par Kurzemes senās kultūras labāko glabātāju ar Ķoniņu ciemiem kā centru. Tur un Alsungā vēl šodien atrodamas mēļās (tumši zilās) „mēlenes“ — vienīgās sagšas Latvijā, kas līdz šai dienai paglabājušas bronzas apkalumus. Mēļā villaine gaŗ apakšmalu nokārta plakanām mēlītēm, katra pie 3 vai 4 ∞-veidīgiem loceklišiem. Tūlīt virs tām, gar sagšas auduma apakšmalu, stiepjas uzšūtas divi spirālīšu rindas, kas katrā apakšējā stūrī izveido četrstūrainu saulīti mazliet citādākā paveidā, nekā to pieminējam Krustpils un ziemeļu Kurzemes (Talsu) sagšās.

Bez mēlenēm nēsā arī baltas sagšas, tumšas krāsas rakstiem un bārkstīm. Lielākā daļa darinātas divkārtas, vai, citiem vārdiem, katra sagša satāv no divām kopā sašūtām sagšām. Rakstu novietojumam tāds pat paņēmiens, kā Ventspils novadā. Malu apaudiņas vietā stiepjas vairākkārtīgas, plātkākas un šaurākas rīdžu rindas, bet galos, aiz rakstu joslas,

piestiprinātas celu apaudā austas bārkstis tumši zilā un zaļā krāsā. Bārkšķu krāsu kārtība visai vienkārša:

a b a b a b a

tāpat celaines raksti ļoti vienkārši. Rakstu joslu kuplāk rakstītām sagšām ir trīs — vidējā platāka nekā katra malējā, bet sastopami arī tādi paraugi, kam rakstaino joslu vietā ieaustas tikai zilas un zaļas rīdzes. Kuplo rakstu pamatmotīvs ir 8-zaru saulīte zvaigznes izskatā. Krāsas, kā jau minēts, tumšas: brūni-sarkana, tumši zila, zaļa un retās vietās dzeltena. Rakstu sakārtojuma kārtība šāda:

a B a C a B a C a B a

Sagšas sasprauž ar lielu saktu apmēram tai pat vietā, kur tās sasprauž Krustpils novadā. Tās drusku līdzinās Ventspils saktīm, bet tām nava sadoto roku rotājuma; to vietā likti sarkani, retāk zaļi stikla „akmeņi“.

Kuldīgas novada veco laiku paradums bijis segt vairākas sagšas uz reizu. Apakšā lika balto, tai pāri mēleni, bet ar tādu aprēķinu, lai tā neaizsegtu baltās sagšas bārkstis un rakstus. Tādā kārtā panāca it kā rakstu joslas divkāršojumu.

Alsunga ir Kurzemes katoliskais novads. Tur nēsā mēlenes un rūtaini raibas villaines dzeltenā, melnā un sarkanā krāsā („trakā drāna“). Vecākie šo rūtaino villaiņu paraugi darināti mierīgos toņos ar sarkanās krāsas pārsvaru. Vēlāk sarkanā un dzeltenā krāsa guva virsroku, sāka lietāt košus, spilgtus toņus, un šādā veidā tās Alsungā pazīstamas tagad.

Lielajā novadā no Liepājas līdz Saldum nav tādas acīm redzamas vienības, kāda novērojama katrā no jau aprakstītiem apgabaliem. To it kā atsveļ trīs dažādie, bet arī vismazākie Latvijas etnografiskie novadi — Nīca, Bārta un Rucava.

Turienes sagšu raksti novietoti abi galos un vienā malā, kas arī ir vienīgais norādījums uz kopīgo izcelšanos ar Krustpils sagšām. Rakstu salikums un krāsas, turpretim, pavisam citādi. No trim joslām galos tur atlikušas tikai divas — viena ļoti plata, otra pavisam šaura; malu josla ir platāka par abām galu joslām kopā, un tās veidotāji raksti gandrīz pazūd kuplo un plato pildījumu (starprakstu) vidū. Rakstu krāsa ir sarkana, un tikai nedaudzi starpraksti ir zaļā un dzeltenī sārtā krāsā. Bārkstis Nīcā liktas galos, ir pavisam īsas un sarkanā, zaļā un dzeltenī-sārtā krāsā. To kārtība tāda pati kā Krustpilī:

c A c B c A c B c A c

atšķirība tikai tā, ka dzeltenā (A) un zaļā (B) otkārtojas divreiz mazāk par sarkano (c).

Nīcas sagšas sasprauž uz labā pleca ar vairākām, cita par citu mazākām un vienu virs otras liktām sidraba saktīm bez

akmeņiem. Šāds sagšas segšanas veids izskaidrojams ar vajadzību, rādīt vismaz vienu, kupli izrakstītu krekla plecu.

Rucavā šai ziņā sievietes gājušas vēl tālāk. Lai parādītu kuplos kreklu „krūmus“, sagšas nolaida uz labās rokas elkoņa.

Rucavas sagšu rakstu novietojums tāds pat kā Nīcā, bet trīsjoslu kārtība sastopama daudz biežāk un ir diezgan skaidri izteikta. Rucavā par jaunu redzam svētos kokus gar minēto joslu iekš un ārmaļām. Tais gadījumos, kad nelika svētos kokus, viņu vietu aizpildīja ar kādu, citādāku, rakstu.

Rucavas sagšu rakstu krāsas ir dzeltenā, zaļā un oranžsarkanā, pie kam pēdējai ir daudzas nokrāsas un tā aizņem 4—6 reizes lielāku platību par pārējām. Rucavas sagšām ir tādas pat īsas bārkstis kā Nīcai, pat ar to pašu krāsu kārtību, tās novietotas gar abiem galiem un gar apakšējo malu.

Sievas Rucavā zem rakstītām sagšām sedz rūtainu vilaini, t. s. mārģeni melnā, sarkanā, zaļā un dzeltenā krāsā; tumšās krāsas pārsvarā un liktas lielās rūtīs.

Kaut gan Nīcas, Bārtas un Rucavas sagšas, tāpat kā turienes apģērbs, ir visspilgtākās un košākās no visiem Latvijas novadiem, tomēr krāsu, raksta un seno tradīciju ziņā tās ir visnabadzīgākās. Tām latvietēm, kas uzaugušas vecās tūkstošgadu tradīcijās un kas bez krāsu košuma meklē arī pēc krasu niansēm un rakstu kupluma, šīs sagšas drīz vien apnīkst.

A. Karnups.

6. MAI 1938

La 2371

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309069550